

TÁRCZA.

ÉLJEN A KIRÁLY!

Az 1897-ik évi szeptember hó 25-ikén Ő császári és apostoli királyi Felsége I. Ferenc József a következő legkegyelmesebb kéziratot bocsátotta ki:

Kedves Báró Bánffy!

Óhajtván, hogy magyar székes-fővárosomnak erre alkalmas terei oly kisebb méretű szoborművekkel láttassanak el, melyek midőn a várost díszítik, egyszersmind a múlt idők azon kiváló alakjainak emlékét örökítik meg, kik a nemzeti élet különböző térein kitűntek, udvartartásom költségeinek terhére több évre terjedő beosztással megfelelő összegeket engedélyezek arra a célra, hogy a keresztény vallásért vértanuságot szenvedett Szent Gellért csanádi püspököt, a hitbuzgó Pázmány Péter esztergomi érseket, Bocskay István és Bethlen Gábor erdélyi fejedelmeket, Hunyady János és Zrínyi Miklós, a haza és a kereszténység hős bajnokait, Pálffy János gróf, Magyarországnak a trón védelmében nagy érdemeket szerzett főhadparancsnokát, a honfoglalás történetét író Béla király Névtelen jegyzőjét, Verböczy István Magyarország nagyhirű jogtudósát és annak népszerű lantosát, Tinódy Sebestyént ábrázoló szob-

rok készíttessenek és megbízom Önt ezen elhatározásomnak végrehajtásával.

Budapest, 1897. szeptember 25.

Ferencz József s. k.

Bánffy báró s. k.

Viharos lelkesedést keltett úgy a fővárosban, mint az országban Ő Felsége ez elhatározása s szerte hangzott széles e hazában a kiáltás:

Éljen a király!

Eltekintve a legfelsőbb elhatározás politikai fontosságától, mely kapcsolatban azon tényvel, hogy a német császár és román király Budapesten történt fogadásával Budapest királyi fő- és székvárossá fölavattatott, a német császár Ő Felsége pohárköszöntőjével stb. e királyi elhatározás beláthatatlan horderejű; a magyar nemzetet kiváltképen az lelkesítette, hogy a király a magyar történelem nagy alakjait a szobor-emelés elrendelése által megtisztelvén, ezzel magát a nemzetet tisztelte meg, s a magyar nemzet iránt érzett szeretetének, bizalmának újabb jelét adta.

A magyar nemzet, a magyar nép különben is rajongva szeretett királyának e nemes, valóban fejedelmi elhatározását örömtelt szívvel és mély hálával fogadta, mint egy újabb kapcsolatot, mely a király és a nemzet szívét még szorosabban összefűzi, s a királyi szeretet és bizalom ez újabb megnyilvánulásában zálogát látja a magyar nemzet jövőjének, mely a legnagyobb magyar látnoki mondása szerint még fényesebb lesz, mint valaha volt.

Mi pedig, a magyar történelem barátai, munkásai, dobogó szívvel gondolunk ama közel jövőre, a mikor szeretett fővárosunk köztzeit történelmünk nagy alakjainak szobrai fogják ékesíteni; a magyar főváros magyarságát ezek fogják leginkább kiemelni, s gyermekeinknek, valamint a szép fővárosba tóduló idegeneknek büszkén fogjuk nagyjaink alakjait mutogatni, s magyarázni, hogy a magyar nemzet sorsát, boldogságát e nagy férfiak miként mozdították elő.

Reméljük azt is, hogy a mint a király a nemzet nagyjait szoborral tiszteli meg, a nemzet sem fog késni nagy királyait megörökíteni; Szt. István, a legelső magyar király már készülő szobrát követni fogják Árpád, a honalapító, Szt. László, a hitelesítő, IV. Béla, az újjászervező, Nagy Lajos, a világbíró, Mátyás, az igazságos, I. Lipót, a hont visszafoglaló, Mária Terézia, a jóságos, végül pedig I. Ferencz József, a legszerettebb király szobrai, valamint azon nagy hősök és államférfiak kép-

másai, kik a nemzet szívéhez közel állottak, annak dicsőségét, boldogságát előmozdították.

Boldog a magyar nemzet, hogy a kezdeményező lépést az erre leghivatottabb, a király tette meg, s így könnyen érthető, hogy a fejlődési elhatározás milliók szívéből csak egy kiáltást fakasztott:

Éljen a király!

HADTÖRTÉNELMI APRÓSÁGOK.

Egy császári követség a portához 1564—1565-ben.

A szerencsétlen török háborúk, mint az köztudomású, a német-római császárt a portának adandó adók fizetésére és ajándékok küldésére kötelezték.

1564-ben I. Ferdinánd egy német és magyar urakból összeállított követséget akart ajándékokkal Konstantinápolyba Szulejmán szultánhoz küldeni.

E követségről egy *Seuper* nevezetű embertől napló maradt fenn, mely sok érdemesebb dolgot tartalmaz, s melyet kivonatossan ismertetni akarunk.¹⁾

A császár a követség tagjaiul a következőket jelölte ki: *Cserna Mihályt*, kit Csernovitsnak is neveztek; apja dalmát, anyja pedig görög volt. Konstantinápolyban született és ifjúkorát Törökországban élte. Később velencei szolgálatba lépett, mint dragomán a portánál. Ezután Bécsben tűnik fel, hol Delvin (Delphin) érsek-nuncziusnál hosszabb időn át mint hírszerző szolgált. A császárnak az érsek ajánlotta őt, mint követnek igen alkalmas egyéniséget.

A második követ magyar ember, *Csurday Albán György* volt, ki finom tudós ember vala. E mellé lőn a naplóíró is beosztva, hogy adandó esetekben (mint irnok) hasznát vehesse.

A harmadik szintén magyar volt, *Csaby Ákos* komáromi vicekapitány.

Ezek az utazások, ámbár igen megtisztelők és tanulságosak is voltak az erre kirendeltre nézve, az akkori időkben nem voltak kéj-utazások, sőt magának az utazásnak viszontagságaitól eltekintve, még a résztvevők jószágaira, szabadságára és életére nézve is nagyon vesze-

¹⁾ Cs. és kir. udvari levéltár kéziratgyűjteménye, Codex, 9026 pag. 30 és tovább.

delmesek valának, mint azt későbbi vagy korábbi példák elég gyakran igazolták is.

A következő sorokban meglátjuk, hogy az adott feladat keresztül- vitele mennyi idővesztéssel, akadályokkal és egyéb nehézségekkel járt, melyek különösen abban gyökereztek, hogy Ferdinánd császár az aján- dékok megadása *mellett*, Miksa király azonban *ellene* volt. Ez utóbbinak véleménye aztán a császárnak július 25-én történt halála után még ha- tározottabban lépett előtérbe, miáltal a küldöttség elindulása egész no- vember 15-éig húzódott el.

A diplomáciai küldetés bevezetésére tett előkészületek megisme- réására, a Bécs és Buda között és vice versa tett ide oda utaztatásokat, melyek négy hónapon át tartottak, röviden fogjuk elősorolni.

«Midőn a küldöttség kocsikkal és egyéb szükségletekkel ellátva Ő Felsege a császár által el lőn bocsátva, Csurday Albán György, kihez én (Seuper), mint már korábban említettem, beosztva voltam, utasítta- tott, hogy kíséretével és két kocsival Budára előre menjen, hogy az ottani pasával némely ügyeket megbeszéljen.

A küldöttség többi tagjai csak néhány nappal később keltek útra Komárom felé, hol a magukkal hozott ajándékokat a várban kellett meg- őrizniök és a további utasításokat és parancsokat, melyek majd felsőbb helyről fognak jönni, bevárniok kellett.

Mi *1564 június utolsó napján* este utaztunk két kocsin Bécsből el, és egész éjszaka menve, reggel Hochskirchenbe¹⁾ érkeztünk. A leg- közelebbi éjjeli szállásunk Nagy-Megyer volt a Csallóközben.

Következő reggel folytattuk utunkat Komárom felé. Útközben Pette János (gersei Pethő), Komárom parancsnoka jött eleibünk, nála reggeliztünk és Komáromban hat napig maradtunk, miközben magun- kat ruhákkal és egyéb szükségletekkel láttuk el.

Július 6-án d. u. négy órakor indultunk ismét útra Esztergom felé. Magyar királyi naszádosok vittek át bennünket a Duna bal partjára, hol utunkat folytatva, Ujfalun töltöttük az éjt.

Július 7-én Esztergomtól egy mértföldnyire 200 török jött elénk, kik bennünket Párkányba kísérték, hol a spahik állomásoztak, kik ben- nünket reggelire meghívtak.

A kocsikat lerakták és azok Komáromba visszaküldettek. Mi két török hajóban helyezkedtünk el, s Budára vitorlázunk, útközben Vise- grádnál csak egy itatra állapodván meg. Este értünk Budára, hol a kül- városban egy házban töltöttük az éjszakát.

¹⁾ Csak Prellenkirchen lehet.

Következő nap két szolgálával Haszán béghez, ki tulajdonkép esztergomi bég vala, ezidőben azonban vice-pasa volt Budán, mentem, bejelentettem megérkezésünket és örvendetes választ kaptam.

Julius 8-án délelőtt Haszán bég 200 teljesen hadi díszbe öltözött janicsárt állított fel sorfalként a mi szállásunkkal szemben az utcán és a hosszú udvaron át, egész a bég lakásáig és meghívott bennünket, hogy látogassuk meg őt, egyszersmind két paripát is ada rendelkezésünkre.

Ezen a két paripán csauszok stb. által kísérve lovagoltunk a sorfalakon keresztül.

Midőn a bég fogadótermébe, mely szőnyegekkel volt borítva és díszítve, beléptünk, Haszán három előkelő török harczos által környezve, kik őt kiszolgálták, ott ült, és midőn bennünket megpillantott, felállt, a császári követeket illő tisztelettel fogadta, kezét nyújtott nekik és felszólította őket, hogy üljenek le. Azután figyelmesen meghallgatta előterjesztésünket (ennek tartalmát a napló írója nem említi ugyan, de az bizonyára az ajándékokat tárgyalta), mindenféle közönbös dolgokról kérdezősködött, melyek épen eszébe jutottak és ugyanolyan formaságok között bocsájtott el bennünket, a milyennel oda jöttünk volt.

A vice-pasa, Haszán, parancsára *Julius 9-én* felkísértek bennünket a várba egy más lakásba, mely egy magyar özvegyasszony tulajdona és a keresztény templom mellett volt. Biztonságunkra egy Berhand nevezetű csauszt rendeltek oda, egy igen jó embert, ki előbb keresztény volt, aztán törökké lett. Arra az esetre, ha talán kimenni akarnánk, egy felfegyverzett odapasa és két janicsár volt mellénk kiutalva.

Miután itteni tartózkodásunkat fontosnak lehetett nevezni, *Csurday György úr* elrendelte, hogy én postán Bécsbe Ő Felségéhez menjek.

Julius 10-én Walle csausz és két szolga által kísérve, kiket Haszán adott velem, egy naszádos hajón felfelé Visegrádnak indulva *Julius 15-én* Bécsbe érkeztem, honnét *22-én* ismét útra kelve másnap Komáromba jutottam.

Julius 23-ától hét napot Komáromba töltöttem, miután nem mehettem tovább, mert az esztergomi bég a kíséret kirendelését megtagadta.

Julius 31-én Komárom lakosai, valamint annak őrsége is dobpergés és trombitaharsogással ébresztettek fel; a zsoldosok a vár legfelső kapujától egész a hidon át sorfalszerűleg állítottak fel. A zászló a sereg nagy részével azonban a várban a nagy téren maradt. Azután az ide érkezett Walle csausz a zsoldosok által a várba kísértetett; midőn a kapun belépett, a lövészek örömlövéseket adtak és a vár bezárattott.

A csauszt azután a vár szobáiba vezették fel és a császári aján-

dékokat megmutatták neki. Miután ezeket szemügyre vette, abban a rendben és pompával kísérték ismét ki, a milyennel bevonult volt.

Ebéd után én és a csausz Esztergomon át egy naszádos hajón együtt vitorláztunk Budára.

Mialatt Budától távol voltam, Arszlán bég budai pasává lett beigtatva, ki 4000 emberrel és öt löveggel a Szt. Gellérthegy alján a Duna mellett táborozott. Haszán bég, a vice-pasa, Arszlán pasa megérkezése után átvette ismét Esztergomban régi állását.

Augusztus 2-án Arszlán bég három csauszot és néhány paripát küldött szállásunkhoz és Csurday Albán György követet meghivta magához a táborba. Midőn nála megjelentünk, elvégeztük ügyeinket, a pasával megreggeliztünk, azután ismét hazakísértetett bennünket.

Ferdinánd császár Ő Felsége halálán érzett gyászunk jeléül néhány napra bezárkóztunk és senkit sem fogadtunk. — Éjen át egy 16 emberből álló őrség őrködött felettünk.

Augusztus 5-én Albán elment a pasához, hogy kieszközölje az engedélyt, engem Bécsbe elküldhetni.

Augusztus 7-én délután Arszlán pasa parancsára lakásunk előtt két csausz jelent meg egy lóval és meghívtak, hogy lovagoljak a török táborba. Oda megérkezve egy naszádos hajóba szálltam és éjszaknak vitorláztunk. Éjjel a kísérettel egy Duna szigeten pihentünk. *Augusztus 8-án* délben Esztergom alá értünk; Haszán bég magához a várba hivattott és egy pár papucscsal ajándékozott meg.

Ezután utamat kocsin folytattam. Miután Komáromban Csernovits követtel kellett tárgyalnom, akadálytalanul be- és ismét kibocsájtottak a várból. Még éjjel tovább utazva *augusztus 10-én* reggel Bécsbe érkeztem és még ugyanaznap délelőtt Miksa királynál kihallgatást nyertem.

Bécsben hét napig tartózkodtam, míg augusztus 17-én Budára való visszautazásomhoz az utasítást megkaptam. Alig értem azonban Budára, már szeptember 6-án újból Bécsbe kellett mennem, honnét szeptember 17-én érkeztem Budára vissza.

Távollétem alatt Arszlán pasa előbbi táborhelyéről elvonult és Pest közelében ütötte fel táborát.

Október 20-án főnököm: Csurday Albán György kólikában megbetegedett.

Október 26-án Walle csausz kíséretében ismét útra keltem Bécs felé. Este Zsámbék várába érkeztünk, hol egy zászlóalj török állomásozott, és hová előző nap Salm gróf ezredes Györből hajdúkkal portyáztott volt.

A következő napon, október 27-én folytattuk utunkat Walle csauszszal. Beschla aga, a zsámbéki parancsnok, tizenkét lovassal egész a török határerődig, Tatáig, kísért bennünket.

Mint már előbb is említettem, a mieink, azaz magyar és német lovasok Salm gróf ezredes parancsnoksága alatt, a megelőző napon a törökökkel hevesen összecsaptak. A törökök nyolcz embert,¹⁾ a császáriak pedig egy német zsoldost és két hajdut vesztettek, kiknek fejait a hid melletti kerítésen felszúrva láttam. A többi török egész Tata váráig üzetett, a mi fölött megérkezésemkor igen panaszkodtak és rossz kedvűnek mutatkoztak. Meghívtak, hogy az éjt náluk töltssem, a mit azonban azzal az ürügygel igyekeztem kikerülni és menteni, hogy az idő sietős, miután a császári ajándékok, melyeket nekem haladéktalanul Budára kell vinnem, a mint azt Arszlán pasa is a szivemre kötötte, Komáromban vannak, és így minden halogatás az ő terhükre lenne róható, ha engem feltartóztatnának. A Tatában lévő törökök ezért igen haragudtak. Midőn átmentünk a síkságon, melyen az összeütközés volt, még láttuk az összetört kopjákat és egyebeket szerte heverni.

Éjjel Komáromban maradtunk, október 28-án reggel tovább mentünk és 29-én este Bécsbe érkezve, a császárnál kihallgatást nyertem.

Néhány napig itt tartózkodtunk, míg az ajándékok kiegészítették, melyeknek elvitele nekem lőn megparancsolva.²⁾

November 4-én postán Fischamendig, 5-én Parndorf, 6-án Győrbe értünk, hol Salm gróf ezredesnél reggelizve, a Csallóközön kocsin Véghig, 7-én pedig Komáromba jutottunk. Meghódolt magyar parasztok hajón Párkányig szállítottak, hol két napig tartózkodtunk.

November 9-én korán reggel a Dunán át Esztergomba, Musztafa béghez mentünk. Onnan egy naszádos hajón, november 10-én értünk Budára, hol a pasának bejelentettük, hogy az ajándékok rövid idő múlva megérkeznek.

November 14-én a császári követek Csernovits Mihály, Csaby Ákos és a többi személyiségek az ajándékokkal öt hajón 32 kocsival és paripával a pesti oldalon kikötöttek; az egész expeditiót Esztergomtól fogva hat török naszádos hajó kísérte.

Röviddel megérkezésük után Csaby Ákos, Salm gróf és két szolgáló hozzánk Budára jöttek és ott is maradtak.

¹⁾ Codex 9026 pag. 197. nyolczvan embert mond, a császáriak részéről pedig Knebert nevezi a csapat vezérének.

²⁾ Ugy látszik, hogy az ajándékok leírása a törököket nem egészen elégitette ki, s így azoknak kiegészítése vált szükségessé.

November 5-én a követek Pestre mentek, hol a konstantinápolyi út a pasával megbeszéltetett és rendeztetett.

A mi, saját használatunkra kirendelt öt hajónkon kívül, még hét naszádos hajó, melyeket Arszlán pasa egész Nándorfehérvárig rendelt mellénk, jött velünk. *November 16-án* délután indultunk el Pestről. Mint díszkíséret a pasa kincstárnoka, Chiaja, továbbá egy 70 éves, erdélyi származású hitehagyott, Hitai aga nevezetű renegát, továbbá három csausz és egy janicsár jöttek velünk.

Így tehát végre Isten nevében útnak indultunk az Aranyszary felé. Későn este Pesttől öt mértföldnyire a Duna bal partján Khefin (Keve a Csepel szigeten) mellett kötöttünk ki.

November 17-én Tolnán éjjeleztünk, mely meglehetősen nagy város, egy magaslaton fekszik.

November 18-án este Fermliajnál, (Sermlia) egy nagy síkságon fekvő városnál kötöttünk ki; éjjel tovább utaztunk és reggel felé egy ligetben pihentünk, délben pedig a Dráva beömlésénél a Dunába. Este Erdődbe, egy magaslaton lévő várba érve, ott kenyeret és bort vásároltunk, valamint mindent, a mi kapható volt.

November 20-án egész éjen át utaztunk, reggel Nanostor, (Bános-tor) egy város elpusztított várral a magaslaton és tizenegy hajómalommal, alatt elmelve, Ferosikh, mezőváros várral, felé mentünk. A távolban a szem már Péterváradot megpillanthatta.

Garnica,¹⁾ a folyóhoz közel, sok és jó bort és viaszt termel, tizenhárom hajómalommal bír; itt élelmiszerekkel láttuk el magunkat; ez a hely Erdődtől nyolcz mértföldnyire fekszik. Éjjel Schlackowickre, reggel, 21-én, pedig a Száva torkolatánál lévő hajómalomokig értünk. 9 órakor délelőtt Nándorfehérvárban egy garbaseraj-ban (vendéglőben) szálltunk meg. Nándorfehérvártól tíz mértföldnyire fekszik Garma, nagy kereskedést űző város. Lakosai törökök, raguzaiak és zsidók. Vára romokban hever.

November 22-én az összes podgyászt a hajókról a mi kocsijainkra, valamint még öt lengyel kocsira raktuk át; mintegy 150 db fényezett fát (?) is vittünk magunkkal, melyeket Ő császári Felsege Ali-pasának küldött.

Belgrádtól fogva pusztá, szegény emberektől lakott vidéken utaztunk át, kiknek fegyvert viselniök nem szabad. Ló csak kevés van itt.

¹⁾ A helységnevek a következőkben annyira elferdítettek, hogy alig lehet egyiket-másikat meghatározni.

miután azokat a törökök a szerbektől rendesen elveszik, s így azokat nem is tenyésztik. Gabona és bor megterem.

A szerbek viselete férfiaknál és nőknél majdnem egyenlő, csak hogy a nők ruhája elől kivágott és hátul három ránczba van varrva. A ruhák szövete pokróczszerű szürke posztó és Köppernyeknek nevezik.

November 23-án Gasserluckon, *24-én* Colorban (Colar), *25-én* Clomotsán (Glomoska), *26-án* pedig Wadissnán egy istállóhoz hasonló Garbaserajban éjjeleztünk, *27-én* Jagodinára értünk, *28-án* a Morván átkelve Baretschint, *29-én* Spaterichit, *30-án* Nist értük el.

Bulgária kevésbbé népes ugyan, de a gabona, rizs és bor ott jól megterem. A lakosok keresztények, de durva együgyű emberek, mint a szerbek. Az ő ruházatuk is férfiaknál és nőknél meglehetősen egyforma, csak hogy a nőknél a derék elől ki van vágva; a szövet durva, posztó-szerű filz.

A nők fődíszé abban áll, hogy füleikbe nagy csomó magyar és török pénzeket és egyéb nagy ezüst tárgyakat aggatnak. A leányok saját hajukból egy fonatot fonnak, azonkívül azonban még fekete és fehér lószőrből készült kisebb fonatokat tűznek fejükre, melyek aztán lent ismét egy hosszú fonatban végződnek és melyeket aztán tűkkel, karrakkal, kék üveggyöngyökkel díszítenek fel. Ujjaikon is szeretnek sok rézgyűrűt hordani, valamint széles kalapokat is, melyek olyan formájuk, mint valami nagy, mély tál, és elől rézcillámokkal és pénzekkel vannak díszítve. Nyakukra vörös vagy kék üveggyöngyöket fűznek, melyek szintén rézcüngőkkel stb. vannak díszítve.

A férfiak kék, felül hegyes posztósapkát hordanak, mely elől, hátul és oldalt is fel van hasítva.

Deczember 1-én Nisről Novoselóba, *2-án* Pirotba értünk. Itt volt állítólag Pyrhus király bölcseje; *3-án* Caribrodba, *4-én* Urlachba, *5-én* este 9 órakor Szófiába értünk. Szófia meglehetősen nagy város, tekintélyes iparüzettel, keresztények, törökök és zsidók által lakva. Lovainkat és kocsijainkat egy vendéglőbe állítottuk be. A követek egy török házában szálltak meg; néhány raguzai kereskedővendégünk is volt.

Szent Miklós napján, *deczember 6-án* pihentünk, este pedig egy a földből kibugyogó meleg forrásban fürödtünk.

Szófiából *deczember 7-én* indultunk tova és Alegnitzáig (Aleglik), *8-án* Cisderventig (Kappeliderbend), *9-én* Daltabasarig (Tatarbazár), *10-én* pedig egy síkságra értünk, mely száz és egynéhány gömbölyű, fölhantolt dombbal van borítva, és melyek állítólag azoknak a hadvezéreknek sírjai, kik itt Nagy Sándor idejében halálukat lelték.

Philippopolis szép város, öt kellemes hegymagaslat által körül-

véve; évekkel ezelőtt a várost fal vette volt körül. Ezen magaslatok egyikén áll az a vár, a melyben a monda szerint Nagy Sándor született, a másik magaslaton ezzel szemben egy templom emelkedett; most mindkettő romokban van s már alig kivehető.

Deczember 11-én egy hosszú erdőn átmenve Girgialet értük el, 12-én Foknét, 13-án Mustafabristit, melyet Gubrinak is neveznek, hol egy csodálatos, fehér kőkoczkákból épült új híd van, 23 ívezettel, mind-egyike 6 lépés hosszú és 10 lépés széles.¹⁾

Deczember 14-én Gretián át Adrianopolt értük el, mely igen nagy és erős. Egy aga, 4 csausz és 30 janicsár lovagolt itt élénk.

15-én Hassada, 16-án Etschgibaba, Birobascha, 17-én Schurli, 18-án Silivria, a tenger mellett, 19-én szintén a tenger mellett fekvő Binadisch alá értünk, melynek régi várát a hullámok elsodorták. 20-án Bink-Tschikmesre jutottunk, hol egyik pénzzel telt kocsink a tengerbe fordult.²⁾ *Deczember 21-én* délben Gulschuk-Csikmesre és 22-én reggel végre Konstantinápolyba értünk.

Mintegy fél mértföldnyi távolságra a szultán nyolcz csausza, aztán Ő római császári Felsege ottani oratora, Rechlinger Kristóf Vilmos, ennek titkára Seidl György, néhány szolgálával és vezetéklóval élénk jöttek és bennünket a szultán nevében fogadtak.

A három követ lóra ült, és a csauszokkal előre lovagolt, kiket aztán a kocsik egész Konstantinápoly faláig követtek. Ezután mi Ali pasa Garbaserájába, hol Wyss Albert császári oratornak a lakása is volt, vonultunk.

A török császár, Szulejmán, vadászaton volt, s így be kellett hazatértét várnunk.

1565 január 1-én Csernovits egyedül elment a nagyvezírhez és titokban, lesben megkezdte fondorkodásait.

A következő napon többen közülünk voltunk a nagyvezír előtt. Este Edewardo a postával Bécsből írásokkal érkezett meg.

Január 3-án délután 4 órakor az Isten a mi nemes követünket, Csurdaj Albán Györgyöt magához vette. Másnap délután 1 órakor a mi szokásaink szerint Galatában, a szent Ferenczrendiek egy templomában a fő oltár előtt díszesen és ünnepélyesen eltemették.

Január 17-én ismét Ali pasánál voltunk.

¹⁾ Codex 9026. pag. 180. Ezt a hidat Szulejmán építtette; itt fekszik felesége is, ki keresztény nő volt.

²⁾ Itt később Szulejmán kevés idővel Szigetvár elleni hadjárata előtt a tenger hosszú nyelvén át hidat építtetett. Codex 9026. pag. 179.

Tizenhárom nap múlva, mely idő alatt a török államférfiakkal minden összeköttetés megszűnt és úgyszólván a dolog teljesen megakadt, a császári követeknek január 30-án délelőtt, Krusich úr közbenjárása folytán, sikerült Ali pasának, a neki szánt pénzajándékot, 30,000 tallért, melyek 2000-enként külön-külön bőrzacskókba voltak elhelyezve, egy kocsin elvitetni, előszámlálni és kézbesíteni.

Február 1-én a császári orator Rechlinger a két követtel Csernovits-sal és Csabyval a többi vezírpassához mentek és mindegyiknek egy ezüst asztali készletet adtak.

Február 4-én, tehát ittlétünk öt hete után történt az ajándékok átnyújtása a szultánnak.

A formáság egyszerű volt; a három úr, Csernovits, Csaby és Krusich a magas porta palotájához lovagoltak, őket követték három kocsiban az ajándékok. Amint az első udvarba értek, leszálltak. Egy hosszú, kövezett út vezetett a kerten át ahhoz az épülethez, melyben a török császár tartózkodott. Az épület kőből van emelve, kápolnaszerűnek néz ki és a sík földtől csak néhány lépcső vezet fel arra. Egy előcsarnokban leültek és egy darabig várniok kellett. Szemközt jobbról egy más épületnél össze-vissza keveredve mintegy 4000 janicsár állott, míg a palotácskától balra valami 1000 ember, részint csauszok, spahik és más udvari alkalmazottak állottak, kik azonban nagy békeszeretetük jeléül mind fegyvertelenek voltak.

Kis idei várakozás után a császári követeket a szultán szobájába vezették, mely a legpompásabban volt feldíszítve.

Szulejmán egy arany szövettel bevont kereveten ült; lábai alatt is hasonló, aranynyal átszőtt szövet feküdt. Ruhája egy czobolylyal bélelt vörös atlasz köntösből állott.

Miután a követek beléptek volt, néhány lépés után a padisah előtt megálltak. Két Agella megfogta egymásután a követek kezeit, a szultán elé vezette őket és ruhájának jobb karját csókra nyújtották nekik; azután pedig ismét visszavezették őket arra a helyre, hol előbb álltak.

Ekkor a szónok elkezdett beszélni és átnyújtá az ajándékokat.

A császár szobájának előcsarnokában a követeknek Csurbát (főtt rizst) nyújtottak, mely török szokás szerint a földön volt tányérokban és edényekben felállítva. Künt lévő szolgálóinkat is hasonlóképen vendégelték meg.

Étkezés alatt cserépcsészékben édes főtt vizet — serbet-nek hívják — kínált nekünk kétszer is körül.

Még étkezés alatt néhány török elkezdte a bőrzacskókat kinyitni,

azokból néhány tallért kivettek és a tűznél megpróbálták, vajjon valódiak-e azok? Ez volt a tisztelet, melyet irántunk tanusítottak!

Midőn felkeltünk — és igazán nem sokat ettünk, sehogy sem akart ízleni — a csauszok és a többi előkelő udvari népség oda lépett, leguggoltak és úgy faltak, mint a farkasok.

Néhány kirendelt által elkísérve ezután haza lovagoltunk.

A követek *február 6-án* néhány keresztény fogoly kiadatása, valamint a mi közelálló elbocsájtatásunk és haza utazásunk tárgyában Ali pasával értekeztek.

Február 11-én az urak ismét Ali pasához mentek és kieszközölték, hogy Krusich úr és titkára Wolf velünk együtt hazatérhessenek.

Február 17-én a szultán Csernovits és Csaby uraknak, mind-egyiknek egy bársonyból és aranyszövetből készült köntöst küldött lakásukra.

Lóháton, arany köntöseikben lovagoltak a császári követek *február 18-án* a szultán palotájához, hogy az ajándékot megköszönjék, a szultán ruhájának újját megcsókolják és búcsút vegyenek tőle.

Február 22-én a két követ, Krusich, Wolf és az összes személyzet nyolcz hintóval és egy függő kocsival — ruganyos kocsival, melyben Csernovits felesége volt elrejtve — útra keltek Bécs felé.

Mi hárman, én (Seuper), Majer Dániel, egy tiroliai, és Waltika Péter, egy porosz ember azzal a szándékkal maradtunk vissza, hogy néhány nap múlva Jeruzsálembé megyünk és a Sinai hegyet megmászunk.

Mi hátramaradtak szívből jövő Isten hozzádot mondtunk a távozó követségnek és szerencsés utat kívántunk nekik.»

Egyszerre csak néhány nap múlva az az előre nem láthatott dolog történt, hogy a török hatalmasok a Konstantinápolyban visszamaradt három embert fogva tartották, és a már haza utazóban lévő követeket is útjukban feltartóztatva, Konstantinápolyba visszahozatták.

A dolog következőképen történt: A császári követségnek három visszamaradt tagja mindenféle tervekben ringatózott a jeruzsálemi utat illetőleg, midőn egy szép napon — 1565 február 25-én — azt vették észre, hogy szállásukon, melyet Wyss császári orator is megosztott velük, körülrzáva és fogva vannak.

Erős őrség akadályozta meg a ki-, valamint a belépést is. De ez még nem volt minden, hanem az ide rendelt csausz a már vasrácsokkal amugy is ellátott ablakokat deszkákkal beszögeztette, úgy hogy a lakószobákba világosság nem is hatolhatott.

De mégis lehetséges volt, hogy a szintén fogva tartott Edwards

úr egy futárt írásokkal Bécsbe küldhessen, ki a császárnak e közbejött eseményről jelentést tegyen.

Ali pasa egyidejűleg egy csauszot küldött ki, kinek a már elutazott császári követeket utolérni és visszahozni kellett. A Schurlj melletti éjjeli szálláson utol is érte és szigorú utasításához képest márczius 4-én vissza is hozta őket Konstantinápolyba.

Nagy ijedséggel jelentek meg azok a szálláson, hol a másik három úr fogva tartatott. Egy órával megérkezésük után a császári követség Ali pasához ment, hogy okát megtudja s egyszersmind óvást tegyen a sértésért, mely rajtuk esett.

Éles szavakkal — úgy mondja, a mit mi azonban kétségbe vonunk — fejezték ki azt, hogy Ő császári Felsője a nagyhatalmú portának külön követséggel azért küldött ajándékokat, hogy a békét fenntartsa, de a porta azért a háborút Felső-Magyarországon nemkülönben folytatja, a szepesi várat, Tokajt stb. körülzárva tartja. De ez az előterjesztés Ali pasa ismert makacssága mellett minden hatás nélkül maradt; csak kitérő szépítő szavakat kaptak az urak cserébe.

Márczius 6-án Csernovits egyedül ment Alihoz és ismételtel bizonyítottatta, hogy az, a mit a pasa tett, nem állt jogában stb. Különböleg pedig Csernovits, csakhogy mihamar eljuthasson Konstantinápolyból, színel az a kijelentést tette, hogy Bécsbe megérkezve, igyekezni fog Miksa császárt rábirni, hogy Tokajt a törököknek visszaadja. Hogy tulajdonképen mi történt e négyszemközti beszélgetés alatt, azt meg nem ítéelhetjük és csak annyit tudhatunk, a mennyit Csernovits a dologról jónak látott társainak elbeszélni.

Márczius 7-én, midőn már besötétedett, Csernovits titokban ismét a pasához ment, hogy elutazásának lehetőségét előmozdítsa. Erre nézve még írásbeli kérvényt is adott állítólag át.

Márczius 8-án Csernovits újólag a pasához ment és megkapta az engedélyt, hogy a Hitai aga nevezetű törökkel, azzal ki Budáról hozta volt az utasításokat, valamint egy szolgálva Bécsbe útnak indulhasson.

Márczius 24-én az erdélyi vajda egy követe érkezett az Arany-szarvhoz, azzal a kéréssel, hogy a szultán kegyeskedjék neki gyors segélyt küldeni. De ezt a kérést kereken megtagadták.

Április havában semmi nevezetes, feljegyzésre méltó dolog sem történt.

Május 9-én — szól a napló tovább — «a pasa előtt voltunk». Hogy mely napon történt a fogságból kiszabadulásuk, azt egyik helyen sem említi.

Május 24-én 44 hajdút és 80 levágott keresztény főt hoztak

Sztambulba, melyek mind a Kelechényi László ezredessel Gyulán vívott harcából, melyben 200 török esett el, származtak.

Miután Csernovits 3 hónapon és 20 napon át volt távol, junius 27-én ismét visszatért Konstantinápolyba és a következő napon a szultán által nyári palotájában fogadtatott.

Junius 28-án a fővezír, Ali pasa, a próféta hetedik egébe jutott, minek következménye nagy számú török államférfiú előléptetése volt.

Junius 29-én délután Csernovits, Csaby és Wyss Albert Mehemet pasának nagyvezírré történt kinevezéséhez, a következő napon pedig a másik négy vezírpasához mentek szerencsét kívánni.

Julius 23-án Csernovits ismét sürgősen Bécsbe utazott, azzal az állítással, hogy a mint csak teheti, legközelebb ismét vissza jön, a mi azonban nem következett be. A napló továbbá azt írja: «hogy Csernovits örülhet, hogy még ezúttal szerencsésen kihúzta magát a bajból, mert ha eljárása idővel napvilágra került volna, ő végre is akasztófára jut vala».

Augusztus 6-án végre a császári követség többi tagjainak is, kik konstantinápolyi tartózkodásuk alatt bizonyára nem örömapokat éltek, a nagyvezírnél tett búcsúlátogatásuk után, a visszaútazást megengedték. Egy csausz és 15 spahi kísérete mellett augusztus 13-án hét kocsin kelt útra a követség. Wyss orator néhány lovassal a várostól mintegy negyed mértföldnyire elkísérte őket.

Budát *september 25-én* érték el; Arszlán pasa az egész követséget két csausz, egy wallukvasa és nyolcz janicsár által oly szigorúan őriztette, hogy csak a húsvásárlóknak volt szabad a szállásról eltávozniok.

Október 3-án a követség Arszlán pasánál kihallgatást nyert, ki megengedte, hogy Krusich és Seuper Bécsbe menjenek. Következő napon ezek ketten ismét a pasához mentek búcsúzni, ki megengedte, hogy Krusich kezét megcsókolja s ezért egy lovat kapott ajándékba. Azután Krusich, Seuper és Rothal Tamás¹⁾ egy csausz kíséretében Zsámbokon át útra keltek Komárom felé. Komáromba október 5-én, Pozsonyba két nappal később érkezve, az utat másnap a Duna bal partján folytatták és október 9-én Bécsbe érve, 10-én Ő Felsége által kihallgatáson fogadtattak.

Gömöri Gusztáv.

¹⁾ Rothalnak megengedték, hogy Konstantinápolyban a követséghez csatlakozzék, miután már 14 éven át — Katzianer vereségétől fogva — Archiolóban, a tenger mellett, mint fogoly lakott, hol két ökrös szekerével szántani és minden más durva munkát kellett végeznie mindaddig, míg gazdájától ki nem váltotta magát.

II. Rákóczy György fejedelem néhány levele 1658-ból. az első török támadás idejéből. I. Bánffy György Consiliariusnak, Szamosujvár és Örsége kapitánjának. Székelyhid, 1658. aug. 27. Adjon Isten egészséget kglmednek! A mostani állapotokhoz képest úgy gondoljuk kgl elmeneteli elmúlt vagy el is haladott. Kihez képest parancsoljuk kgld jöjön ki hozzánk, ha feleségét feleségemnek mellé küldi kglmed, eltartja cselédestül. Várad felé jöhetne kglmed maga hozzánk. Ez nyomorult sorsát — az hazának teszi az egyenletlenség. Im mi Jenő oltalmára szállunk. Isten éltesse kgldet. Székelyhid, 27. aug. 1658. R. György.

Külczim: Generoso Georgio Bánffy de Losoncz consiliario, arcis et presidii Sz. Ujvar Capitaneo, Comitatus Dobocensis alacri Comiti supremo, fideli nobis dilecto.

II. Ugyanannak. Székelyhid, 1658. nov. 1. Adjon Isten egészséget kglmednek! Im Rác Bogdántul küldtünk kglmed mellé husz jó dragont, ezeket eskesse meg kglmed a várhoz; fejik fennállásig hűségünkben megtartjuk és semmi prætexus alatt máshelyen is nem harczolnak; lovashad is megyen, holnap indul innét bizonynyal, csak tudósítson kgld gyakran. Mi békével leszünk vala. Istentül vártunk volna, portán akarjuk vala dolgunkat jární. Isten kglddel. Székelyhid, nov. 1. 1658. R. György m. p.

A menyí lovas, gyalogos eltudna ember 300 több, székely had előtt is júni Szamos Ujvár megvételéhez; mint az Jeneiek cselekedtek, ment az szívünknek. Experialván hűségét kglmednek, bizunk; Istenért hírünk nélkül meg ne adja, nem papiros pattantyuijesztésekkel.

III. Ugyanannak. Székelyhid, 1658. november 3. Adjon Isten egészséget kglmednek. Ferenczi megérkezék az estve. Csak papiros pattantyúval ijesztéssel meg nem vehetni Ujvárat, ha meg nem adatik, mint Jenő, kit nem hiszünk, hiti ellen cselekedjek kglmednek; az dragont penig beviszi, ha ma nem is, holnap Bogdány; még küldünk hadakat. Indulunk magunk is, ha immár ellenséges dolgot cselekesznek, lássa mennyi szolgálóinkat is fogdossák, mi okot semmire nem adtunk. Isten s világ előtt legyünk mentek, legyen bátran kglmednek, mi az porta conplacalása utját követjük, nem fegyverkezünk, de ha elkezdik, mi is mit várunk. Isten kglddel. Székelyhid, 3. nov. 1658. R. György m. pr.

Külczim: Meghitt hívünknek, Szamosujvári kapitánunknak adassék.

Eredetije a Teleki-levéltárban 253. t.

IV. Ugyanannak. Székelyhid, 1658. november 12. Adjon Isten egészséget kglmednek. 8-án irt kgld levelét elvettük. Bánffy Dénes uram

küldé meg. 9 jött el Váradi estve Vásárhelyről, mint tegnap is irtuk, Petki uram ott nem volt szemközt; izente volt vele nem mehetett; elhiszük mi levelünket vette, de hiszem a kglđ kötelessége nem köttetett máséhoz. Székre micsoda 8 zászló szálott volna, holott az török annyi nincs későbben jöt el Váradi; ha kglteket megszállják, bizony megsegítjük, tegnap is irtuk kglmednek, kivel indulunk megszállani; a török visszamegyen. Láttuk Bánffi Zsigmond tökéletlen levelét, azt akarná, más is olyan volna, mint ő kglme. Bizony tudunk mi igazat írni úgy, mint ő kglme, meglátja, ismeri maga is, lesz az az idő nemsokára, Kemény János uram olyant irt volna, nem hiszük. Mi is látjuk másoknak irt leveleit is, tegnap kglđnek mindenekrül böven irtunk. Isten kglđdel. Székelyhid, 12. nov. 1658. R. György m. pr.

10-én irt kglmed levelét is elvettük, látjuk Bánffi uram mint forgatja elméjét, eleget irtunk tegnap, ma is kglđnek. Bánffi Zsigmond uram irásában semmi sem telik, gyűlésre olyant ember nem irt: el akarjuk a hazát, a szabadságokat veszteni odamenetellel, azt tudják megvesztenek. Mi választ irtunk Bánffinak, annak im párját elküldtük kglđnek, küldje meg kglmed autentice a minap(i) Barcsai uram levelét, kit küldtek kglđnek, közölvén Bánffi Dénes urammal is, válaszokat Bánffi uramnak.

Külczim: Meghitt hívünknek, Szamosujvári kapitánunknak adassék.

Eredetije a Teleki-levéltárban 253. t. Mistilitek.

V. *Ügyanannak. Székelyhid, 1658. november 15.* Adjon Isten egészséget kglmednek. Két rendbéli leveleit elvettük kglđnek. Kglmed hűsége soha feledékenységbe nem megyen, javát vérünkkel is, nem hogy értékünkkel nem segíteni, készen találtatunk. Még Petki uram 11-én nem volt Vásárhelyen. Jantó István jőjjön ki seregében. Rédei Ferencz tegnap érkezék, hétfőn jött el Vásárhelyről. Háromszéki had sem volt ott, a székelyek ülni nem akarnak. Kglđ bethleni tiszteket serkentesse, meg ne adják Bethlent. Im az votkát egy hordóval elküldtük; ujat is visznek Ecsedbül. Emberünk ujabban amoda sok szép data manussal (?)¹⁾ várjuk holnapra vagy penig vasárnapra, ha tovább nem ment, de holnapra jü hirünk, irunk kglmednek. Most is hozzánk ajánló levelét bizonyos embertül beküldjük kglđnek. Török közzé menetelek az uraiméknak elhalad úgy hisszük. Szánjuk, az hazát rontják és szabadságát. Mi amnéstiát adunk, csak ne vesztenék az hazát,

¹⁾ Gyaníthatólag, a «data manussal» alatt érti azokat az erdélyi urakat, a kik kézadásokkal biztosították Rákóczit, hogy az ő pártján lesznek.

megtartására való utat követnék el, ki meg is lehetne, ha egy szívvél akarnák velünk. Mi Istent híván segítségül, eljárunk dolgunkban. Haller Gábor uram szállja meg Ujvárat, repulsióra elérkezünk. Tudósítson, ha mi hirei lesznek kglđnek. Valóban nagy szabadságtalanság az is, ha két forintot nem ad az szegénység Úra le nem teszi, azé legyen ki adja érette.

Ha a Combusták is megadják már a Barcsai uram igireti az égés-sel elégett azt irta volt a szegénységre ő kglme, abban a summában nem adnak a Combusták is, két esztendeig nem fizetnek. Ily Computust csináltunk: Hunyad vármegyében, legyen ámbár 8000 házas ember, Fejérvárban 12,000, Kükülő 8000, Torda 5000, Kolozs 6000, Doboka 6000, Szolnok 3000, bár legyen valamivel több, kit nem hiszünk, vesznek 100 ezer forintra, husz forintjával az ország adaja partiummal 125 ezer forintra menne így, mely mesterségesen csalják a szegénységet. De mégis sok az egy millió 44 ezer forintnak: 100 ezer tallér 30 ezer arany annyit teszen. De ha beszédhetné is polturául, garasul, hol váltja meg? Partiumit abban nem fizet. Isten kglmeddel. Székelyhid, 17. nov. 1658. R. György m. p.

Váradra megyünk holnapra bé.

Külczim: Generoso Georgio Bánffi de Losoncz, Consiliario meo Comiti Cottus Dobocensis suppremo, arcisque at presidii nostri Szamos-ujvariensis Capitaneo itidem suppremo etc. Fideli nobis sincere dilecto.

Kívül rájegyezve még ezek:

1. Egy nöstén fehér agarunk maradt volt ott, az kölykeit feltartani az udvarnak, tudósítson kglđ.

2. Ad diem 18 novembris viratta előtt 4 óraker hozák Ujvárra.

Eredetije a Teleki Nemzetség levéltárában t. 253. Missilisek.

VI. *Ugyanannak. Székelyhid, nov. 11.* Adjon Isten egészséget kglđnek. 7. 9. (= 7. nov.) irt kglđ levelét elvettük Jankofalvánál, esudáljuk mostani irását kglđnek, holott mi kglmedben mint magunk szívében úgy megnyugodtunk. Im Váradi Jónás most érkezék szombaton 9 óraker, jött el Vásárhelyről, Petki uram bizony ott nem volt, levelünket fogta venni, de oda bizony nem ment. Ugyan is ha szinte Petki uram oda ment volna is köttetett-e kglđ hűsége, becsületi máshoz? Ha Bánffi Zsigmond¹⁾ irogat, annak ne higgyen kglđ, mi bemenetelünk lelől lám irtunk kglđnek, szívünket nyitottuk meg tegnapi tegnapelőtti fevelünkben, kik hogy igazak, nem költöttek kereszténi hittel irjuk. Ha

¹⁾ A vásárhelyi gyűlés elnöke.

kgld ki ragaszkodik ide hozzánk, az irásokat megmutatjuk. Mi az kgld kötelességit, sem porkolábét fel nem szabadítjuk, arrul pedig assecuraljuk kgldet, porkolábot, ha jószágát vesztené érettek annyit adunk vagy azt rehabealjuk. Ugyanis Szamosujvár, Várad, Kóvár kezünkél lévén, ha desperatióban volna is állapotunk magunk kglték dolgát nem meg tudnok-e csinálni; hol pedig kgllmed ki akar menni, mi akaratunkból nem lesz ugyan, kötelességét sem szabadítjuk fel. Tudósítson, ha ki nem jó, kimegyen-é, hogy küldhessünk mást; ha ki jó pedig, hogy a vár fő nélkül ne legyen mi Jantó Istvánt küldtük be. Barcsai Ákos uram azt írja, nem fegyverkezik ellenünk, ha bé megyünk, Török közzé be megyen. Fegyvertül ne féljen kgld. Isten kgllmeddel. Székelyhid, 11. nov. 1658. R. György m. pr.

Külezím: Meghitt hívünknek Szamosujvári kapitánunknak tanács urunknak adassék.

Kívül rájegyezve még ez áll: 13. nov. viratta előtt 3 óraker hozta Somodi János István urammal együtt Szamosujvárra.

Eredetije a Teleki Nemzetség levéltárában 253. t. Mistil.

Közli: K. J.

Koppány megrohanása 1587-ben. Koppány mezőváros,

mely a Bakony-hegység északi lábánál, a Marczalba folyó Gerencz-patak mellett fekszik, a török hódoltság időszakában nagy, jelentékeny helység volt; oly jelentékeny, hogy a törökök nagyságra Győrrel, gazdagságra Budával tartották egyenlőnek s gazdag törökök szívesen választották tartózkodási helyül.

A város körfalakkal nem bírt, de erős palánkkal s ez előtt mély árokkal volt védve; a három kaput felvonó hidak biztosították. A házak száma csak 400 volt, de az udvarok, utcák és terek tágasak valának s így a város nagy területre terjeszkedett ki; ámde a házak túlnyomó része fából volt építve s téglából csupán a keskeny kémények. Ez magyarázza meg azt, hogy mihelyt a város valahol kigyuladt, a tűz rögtön az egész városban elterjedt.

A törökök portyázásai és rablókalandozásai, melyek az egész környéket nyugtalanították, a magyarokat is gyakran visszatorlásra ingerelte; egy ily véres visszatorlás színhelye volt az 1587-ik évben Koppány is s az eseményről a Fugger-bankház hadi tudósítói (akkor hadi irnokoknak nevezték) az 1587-ik február 26-án Pápan és márczius 1-én Győrött kelt jelentésükben a következőket írják: ¹⁾

¹⁾ A bécsi cs. és kir. udvari könyvtár «Fugger Relationen» kéziratai. Codex 8966, pag. 75.

«Az 1587-ik év február 25-én érkezett Pápára az örvendetes hír, hogy a magyarok Koppányt megrohanván, fölégették s a béget nejével, továbbá még mintegy 200 törököt, férfiakat és nőket, foglyul ejtették.

A dolog a következőkép történt:

Gróf *Nádasdy* Ferencz, győri kapitány, *Eörsi* Ferencz és *Bathányi* Boldizsár február 23-án Győrből elindulván Veszprémnek tartottak, eredetileg azon szándékkal, hogy a balatonmelléki rabló ráczokat megfenyítik. Útközben csatlakoztak *Huszár* Péter alatt a pápaiak, *Ormándi* Nagy Imre és *Erdős* Pál alatt a veszprémiek, továbbá *Pisky* István alatt a tihanyiak és vázsonyiak, s *Erdős* Pál ajánlatára a támadás tárgyául a gondtalan nyugalomban levő Koppány tüzetett ki.

Az egész erő mintegy 1700 főnyi lovas és gyalog nép volt, mely a Bakony-hegységen át egész éjjel menetelvén, reggel felé Koppány közelébe ért.

Regeff koppányi bég itudta ugyan, hogy a magyarok Győrből és Pápáról megindultak, de hírnökei azt mondták, hogy a magyarok a ráczokra mennek és sejtelve sem volt arról, hogy *Nádasdy* megfordulva irányt Koppánynak vett. A vállalatot ezenkívül sűrű köd is elősegítette.

A köd oltalma alatt *Erdős* Pál kis csapatával hatalmába ejtette a kis nyugoti kaput s bebocsátá *Huszár* Pétert és a pápaiakat, míg a másik kapunál *Fekete* Mátyás vajda a veszprémieket segítette a városba. Ennek megtörténte után mindkét csoport a harmadik nagy kapuhoz sietett, melynek őrségét levágván, a kaput *Nádasdy*nak és a győrieknek megnyitották és a felvonó hidat lebocsátották.

Bárha a fegyveres törökök száma az 500-at meghaladta, az ellenállás csekély volt, mert a törökök, mihelyt a nagy kaput nyitva és a hidat lebocsátva látták, nejeikkel és gyermekeikkel e kapun át tömegeken menekültek, annál is inkább, mert a város csakhamar lángba borult.

Regeff bég ellenállás nélkül fogatott el nejével együtt, ellenben *Musztafa* bég, az alparancsnok, hevesen védekezett s midőn látta, hogy minden veszve van, *Nádasdy*t hivatá, a kinek, — mint mondá — magát megadni akarja; a magyarok eseltől tartva, *Nádasdy* helyett *Rác* János hajdút állíták az ablakhoz, kit *Musztafa* nyomban lelőtt. A magyarok ekkor a bég házát felgyújtják, s ott fuladt meg, gyönyörű nejével és két gyermekével együtt. Szintén jelesen küzdött *Omer* bég is, de azután elmenekült, míg neje és négy gyermeke foglyul esett.

Nádasdy más veszélyben is forgott; midőn ugyanis egy kapu előtt lovagolt, onnét három menekülő török rohant ki, s egyiknek lova *Nádasdy* lovát oly erővel taszította meg, hogy mindkét ló felbukott. De *Nádasdy* gyorsabban ugrott talpra s ellenfelét bírkozva megfojtá.

A zsákmány a 200 fogoly törökön, nyolez zászlón, szép lovakon, barmokon stb. kívül oly nagy volt, hogy 200 kocsin is alig bírták elszállítani.

A nagy kapu és felvonó hid lőporral felrobbantatott, a másik két kapu, valamint a város kétharmada leégett.

A zsákmány a következő hétfőn Pápán elkotyavetyéltetett («die Kotschia-Wetschia» írja a német tudósító) s a csapatok azután állomáshelyeikre visszatértek.

Regeff bég néhány fogolylyal, a zászlókkal s a legszebb lovakkal Bécsbe küldetett.

A török foglyok az egész dolgot a bég gondatlanságának tulajdonították.

A magyarok elvonulása után az elmenekült törökök Koppányba visszatértek, s a várost, a kapukat ismét fölépítették.

Haller János levele Gróf Rhédei Lászlóhoz. Bikszád 1661 január 2. Méltóságos és Nagyságos Gróf, igaz jóakaró Uram! Szolgálatom ajánlása után Istentül sok jókat kívánok kglđnek megadatni etc. Hazugságban maradásomat kglđ előtt bizony szégyenlem. Fogadtam vala, hogy én is elmegyek Husztra, de semmi nem telék benne. Igaz mondás: *Szegény ember szándékát boldog Isten bírja*, vettem eszemben, mert nem bocsátott el az Fejedelem. Istennel merném bizonyítani, hogy méltó ok volt kérezesemnek. De nem hogy elbocsátott volna, a hová énnékem utam lött volna, a ki sok ezer forintban járó dolog, de gyanusságot érdemlettem ő kglđ előtt érette. Arról sem tehetek, azt bizony szívem szerént sajnálom, hogy kglđdel nem beszélhettem. Egynehány kérdésim löttek volna, jövődöbéli állapotokra nézendők, melyet semmiképpen nem merek pennára vagy másra bizni. Másik az, hogy midőn méltóztatott kglđ engem hiteles jóakaróinak száma közé be venni, ugyanakkor a tökéletes igazságnak köztünk állhatatosb megmaradásáért, talám kellett volna egy jó erős kötésnek lenni (noha én bizony nem vagyok kétséges), melyet sem idő sem változás el nem szakaszthatott volna. Mivel penig elmultak az alkalmatosságok, oly hiteles szolgálja kellettnek, melyiken ugy nyughatnék meg ember, mint magában, mert elhittem, ideig a szolgák igazak, de azok el is hagyják urokat és ottan kötelességekből felszabadulnak. Engem bizony mint nyakon kötött ebet ugy visznek hazám veszteni, de ha lehet ugyan meglátogatom én kglđet elébb másoknál, de azt örömet kérdésre venném, ha Huszton kevés egyetmásom elég bátorságos helyen van, vagy nemhogy arra nézve ezután is engem nyakon kötve nem hordoznak-e, hogy sem

ugy lenne, inkább akarnám, hogy Prinyi Gábor uram hozatná ki onnét és vinné oly helyre, a hol ne lenne lábok alatt másoknak és a val ne ijesztgetne engem senki, sőt mikor kglđ oda fel menne, akkor vihetnék bátorságosabb helyre az én egyetmásimat, vagy Kassára, vagy a hol Feleségem van. Értem azt is, hogy igen halnak pestisben Huszton. Az Istenért édes Gróf úram ne veszedelmeztesse magát, hiszem másutt is ideig, ha alkalmatlanabbul is, élélhet. A leveleimet vesse a tűzbe. Én kglđ jóakaró szolgálja Haller János mpr. Bikszádon, 2. Boldogasszonak, 1661.

Külczim: A Méltóságos és Nagyságos gróf Rédei László Uramnak, nekem jóakaró Uramnak.

Rájegyezve még kívül: Haller János ur curiosa levele néhai Rédei László urhoz.

Eredetije a Teleki-levéltárban 959. Sz. n. r.

K. J.

A füleki várórség panaszai 1669-ben. Ezen punctumokat kell főkapitány urunknak ő nagyságának a füleki sereg neve alatt oda fel referálni.

Primo. A memoria hominum authoritássában volt a füleki kapitánnak, ha a végházon kívül akárkinek vétett az iratos katona, hajdú, az ollyat behozván a parasztság a végházba, a kapitány büntette mint ollyan maga botja alatt valót, s az ő Fölsége temleczibe is tétette.

Füleki három viceispán uraimék vármegyéstül nem akarják engedni; magok akarják büntetni; ki akarván azon kapitányi authoritást venni az ő nagysága kezéből, mellyet a füleki sereg igen fújdalmasan érez kapitánya authoritásának degradatiójával. Ha a vitézlő rend csak fél mérföldnyire megyen is ki Fülekről, a katonát minden ok nélkül megfogják, rabságra viszik, paripáit, fegyverit elveszi a viceispán, specifice a Gömörvármegyei viceispán, semmi vétke nem lévén mégis karmazsin csizmákat von rajtok és úgy is nagynehezen bocsáttatja el, a szerint a hajdút a ki kenyeret kér a falukon, azt vetvén okúl: Ne járjon a hajdú s katona a falukon.

Csak ez elmúlt napokban is katonáinkat büntelen megfogták s rabságra vitték tizennevez paripáikat is Gömörvármegyei viceispánhoz; mindenekben zsákmányt hánytának azt mondván: Ha azt akarja a katona, hajdú, hogy egyék a falun s a hol jár, vigyen házatul s egyék; mert a parasztember nem tartozik nékie semmivel, mivel vármegye végezte, és ha Császár fizetésin való szolgál, van fizetése, — éljen azzal, — in despectum azt mondják.

Secundo. Ez ideig, míg keresztyén lakott Szécsény végházban, a

szerint Gyarmatban, Palánkban, kik most pusztán állanak, de praesenti Korponán is, ha mikor a nemességre került a czirkálás, minden controversia nélkül czirkált a nemes ember, s nemcsak az Ő Fölsége tisztviselői, katonái, hajdúi, Korponán most is a nemesség is czirkál, mikor rákerül, mert magát és háza népit őrzi. De a füleki nemesség semmi lett uttal mind ez ideig is egyet nem értett, s nem is akar, ha Ő Fölsége kegyelmessen nem parancsol felőle; mely miatt nem kevés inconvenientia vagyon a vitézlő rend között.

Nem utolsóbb injuriája ez is a füleki vitézlő rendnek: Soknak a vitézlő rend közül nem lehet szállása kiváltképpen hajdúnak Füleken, mert a nemesség nem ad szállást. Nagy házakban laknak, kikben a hajdu is elférne. De a végházon kívül való falukon kénytelenítettnek lakni sokan feleségestül, gyermekestül; onnét vártál, kapuskodik és szintén úgy szolgál a végházban, mint a ki benn lakik, nagy szive fájdalmával, s még csúfolja sok nemes ember érette. Éhhel haló a hajdú, kéntelen a falukra kell kimennie, tarisznyájába kér kenyeret háza népének táplálására; úgy is megfogják azonnal, a viceispán kezéhez viszik, kin a közel lakozó pogányság is álmétkodással csudálkozik s csúfolja is nemzetünket.

Tertio. A végházon kívül circiter két mérföldön, Nádujfaluban, füleki öt iratos hajdú kéregetett kenyeret hadnagya engedelmiből; estvének idején az egyike egy bárányt fogott, mondván: Jó volna megmetzeni s megenni. Azon bárányfogásért azon falubeli ittas parasztemberek megfogták azon hajdút s több társait is, hogy mellette szóllottanak, megkötözték s kinzották. Kénytelenítetttek ígérni a bárányfogásért két tallért, borralalót azonkívül három forintot; de az összvezendült parasztság közt a Nógrádvármegyei substitutus viceispánnak nádujfalusi egyik¹⁾ — — a megfogott együgyű hajdút azonnal megölte, a többit is megkötöztévén, Fülekre behozták.

Értvén ezen hallatlan dolgot főkapitány uram ő Nagysága nem engedte, hogy viceispán-keze legyen azon hajdukon, mert iratosok voltak, maga kezit tette rájuk ő Nagysága, azonnal meg is izente a viceispánnak, hogy törvénnyel fogja revideáltatni azon dolgot. Terminust is adván felőlök, ha vétkeseknek találja a törvény, meg is fogja büntettetni ő Nagysága s a gyilkosnak felhozattatása felől is izenvén; noha azután a földesura felhozatta, de máig is törvényt nem szolgáltatott a gyilkosra. Azon parasztembereket is várta fel ő Nagysága, irván két izben nékik, nem jöttek fel. Azonban azon négy hajdút jó kezességén

¹⁾ jobbágya?

törvéynapig kibocsátotta ő Nagysága is a temleczből, mellyért a Heves-vármegyei viceispán főkapitány urat ő Nagyságát certificáltatta, a mint-hogy septimum Mártii szolgabíró s eskütt által terminálta is penes articulum mindenik hajduért öt-ötszáz forintig akar executiót tenni az ő Nagysága javaiból; kit a füleki sereg feje fennállásáig nem akar megengedni, mert eddig sem történt a füleki kapitányokon.

Gömörvármegyében Bástok nevű faluban kilencz katona szállott vala meg füleki. Egyike a birót korbáccsal egyszer sujtotta meg, mellyért mind a kilencz jó katonát egy verembe vágták. Azon gyilkosoknak is maig is senki büntetője. Paripáikat, fegyvereiket a viceispán emiszté meg.

Más faluban is Járdánházán, kilencz katonáinkat ölé meg a parasztság. Egyiknek sem volt semmi vétke. Mert a tizedik katona megtalálván sérteni az ott való szomszéd gazdát, kiben a többi semmit sem tudott, az lovára ülvén azonnal elszaladott, a többit mind kilenczet veremre vágták, maig is Borsodvármegyei viceispán emiszté meg lovaikat, fegyvereiket.

Ilyen casus sok elé sem számláltathatnak.

Quarto. Ha a vitézlő rend közzül főkapitány urunk ő nagysága levelivel mégyen a katona vagy hajdú falura, vagy bizonyos útra, vagy darab kenyérének szerzésére, ha viceispán levele nincs mellette, megparancsolják tizenkét forint birság alatt minden parasztembernek a falukon, senki nélkül semmit se adjon; ha Császár szolgája, fizessen a Császár, éljen abbul, — azt mondja a viceispán, — mert a parasztember nem tartozik azoknak gazdálkodni. Mellyet nem kicsiny despectusnak tart a vitézlő rend.

Quinto. Nem tudatik mi okbul viselteték legyen nemes Gömörvármegye, oly végezést tett: vagy vétkes vagy nem a katona s hajdu, bár kapitány levele légyen is nála, csak meg kell fogni, — ne járjon a falun, el kell szoktatni a falukon való járástul. El is kezdték már követni. Mert váltig kótyavetyéli a parasztság a katonák lovait; magokat mindenekből kifosztják, s elvitték a főispán várába Baloghba. De minthogy nem volt vétkek azon katonáknak, ott be nem vették. Fel s alá hurezolván a falukon Nagy György s Kutvás György katonákat s társaikat, lábaikat, füleiket orrokot, kezeiket elvetették a hideggel, s végre a parasztkapitánhoz úgy vitték Csetnekre. Mellyért eddig is a füleki sereg maga kezével tett volna igazat, ha fő- s vice-kapitány urunk ő Nagysága s ő kegyelme engedte volna.

Sexto. Ha a füleki tisztek Füleken instálnak a nemes vármegyéken a vár szükségérül, a vár kőfalainak s derekas ledölt bástyájának leromlásáru s annak restaurációjáru, vár elromladozott hidja fahordatásáru

s egyéb szükségekről: abban semmi promotiónk. Könnyű a válasz. «Ha kell (ugyomd) Ő Fölségének a vár s véghely, építtesse!»

Nógrád vármegye a gratuitus lábort csonkán praestálja esztendőnkint, ugyannyira, hogy némely szolgabíró processusa semmit sem praestált ez elmúlt esztendőben is, s némellyik felit.

Ha mikor a végházat kővel építik, mint az elmúlt nyáron is, fő- és vice-kapitány uraink, ha a falukról pénzért hozatnának is követ, minden szekér kőnek limitative megadván az árát és kiküldvén elsőbb is a falukra, — Nógrád vármegye szolgabírája visszaküldette a pénzt a parasztokkal a kapitány kezéhez: melly miatt által láthatni minemű alkalmatlanság tévődik az épület dolgában.

Valamiulta a nemesség iminnen amonnan beszorult Fülekre, nem kevés injuriát szenved miattok a vitézlő rend. Nagy tágas házakban is laknak, kikben szállások lehetne az Ő Felsege szolgáinak, hajdúinak is.

Vannak olyan nagy tágas házak is, kiknek gazdáik esztendőben egyszer ha jőnek Fülekre, mind pusztán állanak házaik, s nem adnak az olyakban is szállást az Ő Felsege szolgáinak. Egyikében lakott az ő Fölsége egyik gyalog hadnagya; odajövéen azon háznak gazdasszonya, télnék idején ki kellett belőle menni azon gyalog hadnagynak, holott egynehány házak vannak azon funduson, ellakhatott volna; ha főkapitány urunk ő Nagysága maga házaiban szállást néki nem adott volna, nem tudjuk, mint lett volna dolga.

Septimo. A vitézlő rendnek semmi fizetése; kilencz esztendőtül fogván egyszer fizettek. Ruhátalan, éhhez haló a vitézlő rend. Csak a jó Isten tudja s látja nagy fizetetlenségünket, melly miatt (kénytelen véle) a falukra kell soknak menni kenyere kérésére s táplálására, hogy éhhez szintén meg ne haljon; de úgy is a parasztság veri agyon. — Ha valamely birákat hivat is a kapitány, maga levelivel elsőbben is a viceispánt keresik meg s nem bocsátják kapitányunkhoz sokszor. Ha törökös embert felhozat is a kapitány falurul, azt is a viceispán kéreti kezéhez, azt izenvén, articulus van arrul, a viceispán büntesse. Kit nem adván a kapitány ki kezéből: azonnal zárzavart csinálnak.

Való és vélt sérelmeiknek e korfestő lajstromát a füleki végvár vitézei következő sorok kíséretében terjesztették a Souches utódjává csak imént kinevezett gr. Eszterházy Pál bánayvidéki generális elé:

Nagyságodnak mint kegyelmes Urunknak alázatos szolgálatunkat ajánljuk. Isten Nagyságodat sok jókkal, kedves jó egészséggel szerencsésen áldja meg.

- Minemű elsenvedhetetlenül injuriáltassunk közönségessen, mind

főkapitány urunk ő Nagysága s mind seregestül : ezen főkapitány urunk ő Nagysága kezénél lévő Punctumokbul megértheti Nagyságod. Melyre nézve, hogy nagyobb-nagyobb alkalmatlanság bennünket ne kövessen : főkapitány urunknak ő Nagyságának, sok alázatos instantiánkra nézve, szükségképpen elsőbben is Nagyságod udvarlására kelleték felmenni, s Nagyságod kegyelmes promótiójából Ő Fölsége grátiájának is implo-rálására Bécsbe.

Nagyságodat, mint kegyelmes Urunkat nagy alázatosan kérjük : értvén ennyi elszenvedhetetlen injuriánkat, méltóztassék minden kegyelmességét hozzánk méltatlan szolgálaihoz mutatni, s Ő Fölségénél is dolgunkat kegyelmes recommendációjával promoveálni. Melly kegyelmességét Nagyságodnak egész seregül teljes életünkben alázatosan igyekezzük megszolgálni.

Főkapitány urunk ő Nagysága szóval is referálhatja Nagyságod előtt sok rendbeli injuriánkat.

Az Ur Isten Nagyságodat hazánk megmaradására éltesse kedves jó egészségben.

Datum in Præsidio Fülekiensi, die 18. Januarii. Anno 1669.

Nagyságodnak

éltig való alázatos szolgálai :

Ő Fölsége füleki tisztviselői

az egész sereggel együtt.

Kíül: Illustrissimo Comiti ac Domino Paulo *Eszterházy* de Galánta, Perpetuo de Fraknó, Equiti Aurato, Comitatus Soproniensis Supr. ac Perpetuo Comiti, Sacr. Cæsar, Regiæque Mattis Consiliario, Cubiculario, Curia Regiæ Magistro, Confiniumque Antemontanorum Generali Supremo, etc. Domino Dno gratiosissimo. — *Eredeti* levél, zárlatán Bélteky Pál, horti Kovács János, s még két bajtársuk vörös viaszpecsétjével. Rep : 72. a *kismartoni* főlevéltárban.

Dr. Merényi Lajos.

Hadi szabályzatok a 18-ik század első felében.

A 16—17-ik századbéli hadi edictumok, mint Frundsberg, Schärtlin, Burtenbach stb. iratai képezik ugyan a császári hadsereg hadi szabályzatainak előljáróit, de ezek még a Landsknecht időszakból származván, komolyan számításba alig vehetők.

A tulajdonképeni első szolgálati és gyakorlati szabályzatok Klievenhüller, Hildburghausen, Regal, Eszterházy katonai articulusai, melyek ugyan mindannyian a Frundsberg-féle hadi szabályokon alapultak, de a megváltozott viszonyoknak megfelelően átalakítva valának és az ezredék számára igen becses segédeszközt képezének.

A legrégibb az érintettek közül *Regal* altábornagy 1731-ben kiadott gyalogsági szabályzata, melynek teljes címe: «Reglement über ein kaiserliches Regiment zu Fuss, vorgeschrieben von Ihro Excellenz dem General-Feldmarschall-Lieutenant Regal, allen sowohl hohen als niedern Militairs-Personen zum besten an das Licht gestellt.»

A második *Khevenhüller* lovassági szabályzata, mely Bécsben, 1789-ben jelent meg, a következő cím alatt: «Observations-Punkte von Ihre hochgräflichen Excellenz Herrn Ludwig Andreas, des heiligen römischen Reichsgrafen von Khevenhüller, für das ihm allergnädigst anvertraute Dragoner-Regiment.»

E két disznóbőrbe kötött folians lapozása fölötte érdekes és sok tekintetben tanulságos; mert ha e szabályzatok visszatükrözik is az előítéleteket, melyek azon időkkel jártak, mégis sokszor találkoznak a magas állású szerzők egyéni felvilágosodásával is és néha oly ítélőképességgel, mely gyakran meglepő.

Így ha a *hadí-czikkeket* tekintjük, azok valódi Martial-törvények, melyek a kor egész kiméletlen nyersségét tükrözik vissza. De ne feledjük, hogy e cikkek egy zsoldos csapat számára irattak, mely az egész világ sópredékéből került össze, mely az emberiség érzelmeit nem ismerte, s egy rakoncátlan, vérszomjas csőceseléket képezett, alig jobbat, mint a 30 éves háború Landsknechtjei.

E cikkek valóságos vérpontok, melyek más büntetést nem ismernek, mint a halált s rendszeresen oda törekszenek, hogy a rémületes cselekmények elrettentés által küzdessenek le.

A halálbüntetésről szóló pontok a következők:

3. Halállal bünhődik az, ki vezénylő tisztjének ellenszegül,

7. valamint az, legyen bár tiszt vagy közlegény, a ki párbajt vív.

44. Az ellenséghez átszököttek, ha ismét kézrekerülnek, felakasztatnak.

43. A parancsnok, a ki egy erődöt átad, meghal, a legénységből pedig, ha szintén bűnös, minden tizedik; a többi (egy külön eljárás szerint) meggyalázzandó.

16. A ki barátságos országban gyújtogat, tűzhalált szenved,

25. ép úgy az is, a ki bűbajos mesterséget űz.

19. Utonállók kerékbe töretnek.

Hamis esküvők két ujja levágtatik. Az eddigi szokás, hogy kisebb bűnökért is a katona fülét levágták már elmarad, de jól helyettesíti a vesszőfutás, mely 300 ember közt hajtattván végre, nem ritkán halálos kimenetelű volt s egész a 19-ik század közepéig fenmaradt.

Szinte meglepő, ha néha egy-egy humanus rendelkezésre bukkanunk, bár formája annak is néha csodálatos.

Egy helyen például áll: «az altiszt óvakodjék attól, hogy rendutasítás alkalmával kemény, vagy gyalázó kifejezéseket használjon»; máshol: «a kapitány parancsait ildomossággal adja, mert az alárendelteket észszel is lehet kormányozni.» Tovább: «A katonát nem szabad pofozni, rugdalni, vagy más, a becsületet sértő módon bántalmazni; mert egy bizonyos tekintet, melylyel egyik a másik iránt viseltetik, tiszteletet gerjeszt és növeli a tekintélyt.»

Hasonló, de eredeti elveket vall az «örökösödési eljárás»: Regal szabályzata szerint, «ha egy tiszt örökösök és végrendelet nélkül hal el, egész hagyatéka a valóságos ezredesre száll; máskülönben (ha t. i. örökösök vannak) az ezredesé az elhalt legjobb lova, nyereggel és fölszereléssel, vagy 100 arany; az ezredes választhat.

Ha azonban a tiszt szegény özvegyet hagy hátra, az elhalt legjobb lova ugyan az ezredesé, de elvárható tőle, hogy azt el nem fogadja. Hogy azonban a jog fentartassék, az ezredes köteles a lovat istállójába vezetetni, a honnét azután bármikor visszaküldheti.»

További rendelkezés: «Ha valamely tiszt nem volt a római kath. egyház híve, temetése az előirt módon történik, de teste nem tétetik megszentelt földbe. Vigasztalja azonban a tudat, hogy oly sok derék harcos, felsőbb és alsóbb rendű, a csatatéren temettetik el, sőt néha temetetlenül marad; már pedig a csatatér földje sem az eltemetés előtt, sem azután az egyház által be nem szenteltetik, s mégis mindazok ugyanazon útra jutnak, melyet mindnyájan remélünk s mely egyedül vezet az örök üdvösséghez.»

Igazán, nemcsak szabadelvű, de valóban vallásos, érzületteljes életbölcseiség, s oly kimméletesség, melyet a mostani, száguldva haladó korunkban alig találhatunk.

Hasonló érületről tanuskodnak a következő sorok: «Az ezredlelkésznek példás embernek kell lenni, ki jó életmódja által az embereknek jó példát ad, nemhogy őket megbotránkoztatná; világi dolgokba pedig ne avatkozzék».

A büntető eljárás egyszerű, inquisitorius, mint az az akkori időkbe illik; nem különíti el a vád és a védelem tevékenységét, nem ismeri a bizonyító tanukihallgatást, a vádlott kihallgatását, védekezését a lehetőségig megszorítja, nem nyújt lehetőséget a bírónak arra, hogy a tényállás felől magának kimerítő információt szerezzen, s így azon megnyugvást sem, hogy az ügy szorosán a jog és igazság szerint bíraltatott el. A jóakarát különben meg van s az eljárás hiányosságait útmutatások,

oktatások stb. által igyekeznek ellensúlyozni s a bírákban humanus gondolkozást ébresztetni, de ezek a kívánt hatást soha vagy csak igen ritkán érik el.

Az ülnökök — kiknek nem szabad csizmában, köpönyeggel, vagy a kalapon tollal megjelenni, s kiknek az eljárás előtt a keztyűket és gyűrűket le kell tenni — utasíttatnak például, hogy «a vádlottat a kihallgatás alkalmával kemény szavakkal meg ne félemlítsék», tiltva van, hogy «a vádlottat vagy tanut taglejtések, fejmozdulatok, bátorító vagy visszautasító pillantások, ügyetlen feleletek kinevetése, vagy végre fenyegetés által befolyásolják, vagy vallomásának megváltoztatására bírják; ellenben komoly magatartást tanúsítsanak s beszélgetést, tréfálózást, s más oly dolgot, mi az eljárás komolyságával össze nem fér, mellőzzenek.

A hadsereg szükségleteire, a pénztár állandó ürességénél fogva, a kellő gond nem fordíttatik, még Savoyai Jenő fényes időszakában sem, minél fogva a katona ellátása mindig hiányos. A szabályzatban benne van ugyan, hogy a katona naponta *kétszer* húst és meleg ételt kapjon; de hisz ezt még ma sem értük el, mennyivel kevésbbé volt az akkor lehetséges.

A ruházatra nézve Regal szabályzata azt mondja, hogy «a ruházat fentartása abban áll, hogy az elrongyolódást a foltozással megelőzzük; mert ha a ruhán még annyi folt van is, legalább nem rongyos és a katona teste be van fődve».

Ugyancsak az állandó pénzhiányról tanuskodik Regal szabályzatának következő pontja: «A zászlókat viaszosvászon huzattal kell ellátni; azoknak, kik azt mondják, hogy ez régente nem volt szokásban, azt felelem, hogy ez az ezred gazdaságára előnyös; a mikor még nem voltak vászonhuzatok, akkor még több volt a magyar arany a pénztárakban, mint ma a rézpénz. Az időkkel változni kell a szokásoknak is, és a vászonhuzat a zászlókon a császári fegyverek tekintélyéről mit sem von le.»

A parancsnokok kapzsisága ellen szól a következő tétel: «A századparancsnok azon joga, hogy a legénységnek *egy ezüstkanál* átadása mellett a házasságot megengedhette, azért szünt meg, mert voltak századosok, a kik sok ezüstkanalat gyűjtendő, a házasságot az egész századnak megengedték, s így ily századoknál annyi asszony volt mint férfi, a mi pedig csunya és szégyenletes dolog volt».

Egyébként igen sokat adtak e szabályok a külsőségekre, a formára; így Khevenhüller szabályzata hosszadalmasan foglalkozik a címekkel s azokat részletesen körülírja. Regal az anciennitás híve és kiket a tisztek betoldása ellen, mi leginkább kinevezések útján történik:

«ezáltal — úgy mondja — sok derék tiszt, ki Ő Felségének hosszú évek óta hűségesen szolgált, előmenetelében megrövidül».

A kifejezések és azok magyarázata néha eredeti; így azt mondja «ébresztőt akkor kell verni (dobolni), a mikor a nap fölkel és egy levelet már el lehet olvasni». Khevenhüller a vezényszavakat röviden kívánja, «mert mit használ — úgymond — ha a tiszt a vezénylésnél affectál, a nézőt degoutálja s a gyakorlat még se megy jól».

A tüzelés már csak azért is nehézkes volt — a kanócos puska technikai hátrányaitól eltekintve — hogy a legénység a században rang és kor szerint sorakozott, a tűznemek pedig bámulatosan sokfélék valának; így: sövénytűz, ároktűz, mellvédtűz, gránáttűz, vegyes tűz stb.

Egyébként azonban előnye volt e szabályzatoknak, hogy nyelvezetük világos, egyszerű, határozott s bárki által könnyen megérthető vala.

Gömörj.

HADTÖRTÉNETI IRODALOM.

I. ISMERTETÉSEK.

Magyarország 1848—49-ik évi függetlenségi harczának katonai története. Irta B. J. II. kötet. A tavaszi hadjárat. Budapest, 1897. A szerző sajátja. Nagy 8-adrét, 172 lap, 4 csatavázlattal, ára 2 frt.

E folyóirat I. füzetének 135—137. lapján mutattuk be a fentebbi munka első kötetét; most előttünk fekszik annak folytatása, melyet a szerző második *kötetnek* nevez ugyan, bár azt hisszük, hogy itt — már csak az arányoknál fogva is — csak a második kötet első füzetéről lehet szó; az egész ugyanis csak 10³/₄ ív és nagyjában véve a magyar támadó hadjáratot, vagyis az 1849 márczius elejétől május végéig terjedő eseményeket foglalja magában. Nem ismeretes előttünk, miért adja ki szerző munkáját így apródonként? Az olvasónak, de a kiadónak is érdeke azt kívánta volna, hogy ha már a mű kötetenként jelenik meg, a második kötet a mű befejezését is magában foglalja; így a mű még mindig csonka, csak indokolatlan költségekkel szaporítja a kiadást, s drágítja a könyvet.

Ettől eltekintve a munka mindazon jeles tulajdonságokkal bír, melyeket a mű első kötete megjelenése alkalmából felsoroltunk, s véleményünket, hogy a magyar katonai olvasó közönség B. J. munkájában

a magyar függetlenségi harc derék kézikönyvét nyeri, továbbra is fenntartjuk. Végleges ítéletet a könyvről azonban csak annak teljessége után mondhatunk.

A könyv e része ama dicsőséges napok eseményeit tárgyalja, melyek a magyar szabadságharc ügyét oly magasra emelték, melyek a nemzetben ama biztos reményt keltették, hogy igazságos ügye diadalmasan fog végződni. A losonci, hatvani és tápió-bicskei ütközetek, az isaszegi csata, a vácsi ütközet, a nagy-sarlói csata, Buda visszavétele, a piskii csata a medgyesi és szebeni csaták képezik a főbb eseményeket, melyeket a füzet tárgyal.

A füzethez az isaszegi, nagysarlói és medgyesi csaták és Buda ostromának vázlata van csatolva.

Ajánljuk a munkát bajtársaink figyelmébe.

A Károlyi grófok nagykárolyi várkastélya és pesti palotája. Irta *Éble Gábor.* Budapest, 1897. Nagy 8-adrét, 116 lap, 16 melléklettel.

A Károlyi család jeles historikusa a Károlyi grófok történetével foglalkozó könyveinek számát ismét egygyel szaporította.

E munkában a grófi család két székházának, a nagykárolyi várkastélynak és a pesti palotának monografiáját kapjuk fölötte vonzó és érdekes leírásban. Különösen az utóbbinak sorsa érdekes, kiváltképen azért, mert az 1848—49-iki szabadságharcban Haynau tábornagy császári fővezér e palotában lakott s míg a palota gazdáját, gróf Károlyi Györgyöt fogságra vetette, annak házában osztogatta parancsait, s annak asztalán írja alá ama tömeges halálítéleteket, melyek annyi nemes családot s velök az egész nemzetet gyászba borították.

A képmellékletek, mint *Éble* könyveinél már meg vagyunk szokva, gyönyörűek, a minthogy a könyv egész kiállítása pompás; a képek utolsóját képezi ama végzetes íróasztal fényképe, mely a palotában ma is megvan.

Nils Bielke och kriget mot Turkarna 1684—1687 af Dr. Oscar Malmström. Nordin und Josephson, Stockholm (1896). — 8-rét VI+88 ll. — Ára 2¹/₂ márka.

Nils Bielke, a híres svéd diplomatával és katonával, újabb időben többet foglalkoztak történetíró honfitársai. Amióta Sondén 1883-ban megírta életrajzát *Nils Bielke och det svenska kavalleriet* című munká-

jában, vele foglalkozott Fahrens Svédország franciaországi diplomatikájáról írt művében (1891) és újabban egy czikk a svéd *Historisk tidskrift* 1895-ki folyamában. Legújabban pedig jelen szerzőtől két dolgozat jelent meg, t. i. a fönebbi és egy valamivel hosszabb *Nils Bielke sasom generalgovernör i Pommern 1687—1697* cím alatt.

Hazai hadtörténelmünket leginkább dr. Malmströmnek előttünk fekvő rövidebb dolgozata érdekl, melyben szépen elbeszéli Bielkének a magyarhoni török harcokban való szereplésének történetét.

Forrásaiúl többnyire még kiadatlan kéziratok szolgáltak szerzőnek, t. i. Bielkének egy-egy svéd és francia nyelven írt életrajza, egy a tábornok tollából eredő reláció Buda 1684-ki ostromáról (u. a. évi október 5-ki kelettel), továbbá Bielke levelezése XI. Károly svéd királlyal, kinek ő nagy kegyence volt. Mindezeket a svéd államlevéltárban és az upsalai és lundi egyetemek könyvtáraiban őrzik.

A kéziratanyagból merített adatok azonban, úgy látszik, nem voltak elegendők a könyvben érintett események elbeszélésére és azért szerző a történelmi háttér vázolásánál a főbb, sőt néha apróbb adatokat is Hammernek az ozmán birodalom történetéről írt nagy munkájából és a *Theatrum Europaeum* XII. részéből merítette; a mi ellen persze nem lehet kifogásunk, de sajnálatunkra szerző nem idézi oly eléggé sűrűn forrásait, hogy elbeszélésében az új anyagot a régítől könnyű szerrel megkülönböztetni lehetne, a mi dolgozatának értékét mint forrásmunkáét lényegesen csökkenti.

Az említett forrásokon kívül a tárgy rengeteg irodalmából mást nem ismer vagy legalább nem említ, a mi bizonyos tekintetben előnynek volna mondható, ha csakugyan bizonyosak volnánk arról, hogy a dolgozat maradványa teljesen eredeti anyagon alapszik. Azt sem említi szerzőnk, hogy az említett életrajzok mily korból valók s mily forrásokon alapulnak, a mi az új adatok hitelében való bizonytalanságot még inkább növeli.

Bielke szerzőnk szerint 1684. márczius havában hagyta el Stockholmot és hosszú kerülő úton végre Linzbe került, hol a császár kihallgatásban fogadta és ajánló levelet adott neki Lothringen herceghez. Eleintén a Lajos badeni örgróf vezérlete alatt működő hadtesthez vala beosztva és jelen volt az Ercsi mellett július 22-én vívott csatában is. Később midőn a bajor választó megérkezett Buda alá, Bielke átadta neki a svéd királytól hozott ajánló sorokat, miknek következtében a fejedelem nagy kitüntetéssel fogadta őt. Jelen volt továbbá Buda eredménytelen ostrománál, melyről mint már láttuk, részletes jelentést küldött haza, de még jóval az ostromzár félbehagyása előtt. E jelentés-

ben nem egyszer szigorúan elítéli az ostromlók elkövette komoly botlásokat.

Midőn az azon évbeli hadjárat bevégeztével a császári csapatok téli szállásaikra tértek vissza, Bielke elutazott Hamburgba, és esetleg hazájába. A következő évben azonban visszatért hazánkba és részt vett a császári fősereg harczaiban Érsek-Újvárnál és jelen volt a Táth melletti mocsaragnál kivívott fényes győzelemnél is. Az Esztergom fölmentésére siető seregnél Bielke a badeni örgróf parancsai alatt álló szárnynál a lovasságot vezényelte. Curiosumként fölemlíti, hogy mielőtt ütközetre került a dolog, a keresztény és török hadsereg nyolcz napig tétlenül farkaszemet néztek egymással, épúgy mint ezt a svéd és dán hadseregek tették mielőtt megütköztek volna Lund mellett. Midőn végre a keresztény sereg átvonult a mocsarakon és a törökök utánuk vonulva hátba támadták őket, Bielke három lovas ezredével visszafordult és ellentámadással fogadván a törököket, föltartóztatta őket mindaddig, míg a keresztényeknek lehetséges volt csatarendbe helyezkedni, mely fegyvertényeért a svéd király Bielkenek egy hízeltő levélben köszönetet mondott.

Bielke részt vett továbbá Buda 1686-diki ostromában és a következő évi hadjáratban is, midőn jelentékeny szerep jutott neki a Harsány hegy lejtőjén kivívott és a mohácsi csatának elnevezett diadal kivívásánál.

Mindezt fölötte részletesen beszéli el a szerző és csak sajnálnunk kell, hogy oly ritkán használ idéző jeleket és hogy azért nem akad módunk jobban megismerkedni forrásaival.

A svéd generálisnak saját szavaiban visszaadott jelentései már csak annyiból is volnának érdekesek, mivel — mint mondani szokás — idegen pápaszemen át figyelte a császári hadsereg működését. Tudjuk, hogy egészen idegen katonának, mint pl. az angol Richardsnak, azonnal föltűnt az, hogy az összegyűlt német katonai kapacitások sok tekintetben mily furán viseltek háborút és hogy mint vétettek gyakran a hadászat és harcászat legegységesebb szabályai ellen. Bielke folyvást bírálgat. Elismerőleg nyilatkozik egy-egy mozdulatról vagy kárhóztatja azt a szerint a mint azt jónak vagy hibásnak találja

Kropf Lajos.

A HADTÖRTÉNELMI
KÖZLEMÉNYEK

ELSŐ TIZ ÉVFOLYAMÁNAK

NÉV- ÉS TÁRGYMUTATÓJA.

1888—1897.

KIADJA A M. TUD. AKADÉMIA HADTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGA.

BUDAPEST.

1897.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMCÁJA.